Verschenen in: Kerk en Theologie 54,3 (2003), 276-277

G.H. van Kooten, *Paulus en de kosmos. Het vroege christendom te midden van de andere Grieks-Romeinse filosofieën. Essay*, Boekencentrum, Zoetermeer 2002, 266 pp., € 24,90, ISBN 90 239 0877 5.

De auteur van dit boek is in 2001 in Leiden gepromoveerd op een Engelstalig proefschrift over de deuteropaulinische brieven aan de Kolossenzen en de Efeziërs. In deze als een *essay* gepresenteerde uitgave in het Nederlands geeft hij van zijn proefschrift een bewerking voor een breder publiek. Zijn stelling is dat Paulus en diens leerlingen die *Colossenzen* en *Efeziërs* hebben geschreven zich hebben gemengd in een destijds gevoerd filosofisch debat over de kosmos. In zijn inleiding behandelt hij onder meer de hellenisering van het jodendom, die al in de tweede eeuw voor de jaartelling was begonnen. Zowel Paulus als de vroege christenheid waren dan ook van het hellenistische gedachtegoed doordrenkt. Dit komt aan het licht, aldus de auteur, in Paulus' brief aan de Galaten, waar de apostel betoogt dat zijn lezers zich aan de elementen (*stoicheia*) van de kosmos niet moesten onderwerpen, evenmin als aan de joodse wet. Christus heeft aan die elementen deel gekregen en door zijn dood de oude kosmos vervangen door een nieuwe schepping. Paulus zegt immers dat de kosmos voor hem gekruisigd is en hij voor de kosmos; dit impliceert dat met de dood van Christus de oude kosmos tot een einde is gebracht. In 1 Kor. 15:24-28 blijkt echter dat de vervanging van de oude kosmos nog voortduurt. De daar vermelde "overheden, machten en krachten" zijn kosmische machten die Christus aan zich zal onderwerpen. In de brief aan de Colossenzen betoogt een latere auteur, aldus Van Kooten, dat Christus' heerschappij over de kosmos al geheel gerealiseerd is. Deze leerling van Paulus rekende niet meer op een spoedige wederkomst van Christus en zou, in stoïcijnse trant, alle nadruk leggen op de stabiliteit van de kosmos in Christus. De brief aan de Efeziërs zou hierop een corrigerend commentaar zijn, waarin een andere paulinist uiteenzette dat Christus nog steeds bezig is "alles in alles te vervullen". Deze leerling van Paulus zou meer geïnspireerd zijn door het midden-platonisme. Van Kooten onderbouwt zijn betoog met een groot aantal verwijzingen naar de Griekse filosofen en naar hellenistisch-joodse auteurs. In een naschrift gaat hij kritisch in op Harnacks visie op de hellenisering van het christendom en betoogt hij dat als Paulus nu zou hebben geleefd, hij zich zou hebben ingelaten met het debat tussen Paul Davies en Stephen Hawking over de kosmos.

Dit boek dwingt bewondering af door de gedurfde en brede visie die erin wordt uiteengezet. Weliswaar is de stijl aan de wijdlopige kant en niet vrij van redundantie, desondanks weet de auteur uiterst suggestief een fascinerend beeld van Paulus en zijn school in die oude wereld te schilderen. Zijn gebruik van bronnen uit de oudheid is indrukwekkend (en is te danken, zo wordt erbij vermeld, aan het gebruik van de computer). Helaas zijn de verwijzingen naar boeken, hoofdstukken en dergelijke van de oude bronnen erg ongelijk: soms nauwkeurig, soms geheel afwezig. Wel lijkt mij de nadruk op de vroege hellenisering van jodendom en christendom in grote lijnen juist. Een detail dat mij niet zinde: de auteur spreekt steeds maar weer anachronistisch over "Turkije" en "Turks".

Het boek roept ook vragen op. Klopt Van Kootens these nu ook? Was het echt zo dat Paulus en zijn leerlingen zich mengden in een filosofisch debat? Zij schreven toch geen tractaten *Peri tou kosmou*? Overdrijft de auteur niet met zijn verwijzingen naar Griekse parallellen? Wilden Paulus en zijn leerlingen niet vooral iets over Christus zeggen, waarvoor zij taal gebruikten die in de contemporaine wereld gangbaar was? Bedoelde Paulus echt dat door Christus' dood de kosmos al was vervangen?

Ik constateer dat, hoezeer het boek ook indruk maakt, de centrale these ervan mij vooralsnog niet heeft overtuigd. Wel bevat het een erudiete bijdrage aan een exegetische discussie.

Riemer Roukema